

SZEMLE

Géza Bárczi, Geschichte der ungarischen Sprache

Aus dem Ungarischen übertragen von Albert Friedrich.

Deutsche Fassung redigiert von Wolfgang Meid. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft.

Sonderheft 110. Innsbruck, 2001. 502 lap és 3 térkép

1. Rendkívül örömdetes, hogy WOLFGANG MEID, az Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck professzora német nyelven, „Geschichte der ungarischen Sprache” címen megjelentette BÁRCZI GÉZÁnak „A magyar nyelv életrajza” című munkáját (Gondolat Kiadó, 1963. és még három kiadásban), az Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft külön köteteként (Sonderheft 110.). Örömdetes, mert idegen nyelven eddig tulajdonképpen nem állt rendelkezésünkre olyan munka, amely bemutatja a magyar nyelv t e l j e s történetét, vagyis mind nyelvünk belső rendszerének, mind az azt beszélő magyar nép művelődésbeli viszonyainak az alakulását, és amely úgy fogalmazódott meg, hogy a szaktudomány képviselőin túl a művelt és érdeklődő nagyközönség számára is érthető. Örömdetes továbbá azért, mert az említett teljességnek megfelelően a kiválasztott mű képet nyújt a nyelvi rétegek (az irodalmi és köznyelv, a nyelvjárások, a csoportnyelvek, valamint az argó), sőt a stílusnak, benne a szépirodalom (költészet és széppróza) stílusának a fejlődéséről. Megemlíthetjük még, hogy ebben a munkában érvényesül Bárczi Gézának sajátos szintézisteremtő képessége, sokoldalúsága, elegáns, érdekes, mondhatnánk: izgalmas stílusa, amelynek eredményeként jelzi nyelvünk alakulásában a részleteket és a folyamatot, a régi és az új nyelvi-stilisztikai változatok küzdelmét, mindennek a gondolkodással való összefüggését és így tovább. Végül, de nem utolsósorban örömdetes azért is, mert azon kívül, hogy Meid professzor jól választott, a fordítás szintén kiválóan sikerült: pontos és gördülékeny, nekem szinte úgy tetszett, mintha eleve németül íródott volna. Ezen túllépve a szerkesztés is igen gondos, és a könyv kiállítása (nagyobb alakú, nagyobb betűkkel, világos tagolással, tetszetős kötéssel — ámbátor én inkább elhagytam volna a fedőlap virágdíszítéseit) szépnek mondható.

2. A továbbiakban lássuk a könyv felépítését, szerkezetét, pontosabban azt, hogy miben különbözik az eredetitől. Először is — mint idéztem — a szerkesztő megváltoztatta a címet. „A magyar nyelv életrajza” helyett a „Geschichte der ungarischen Sprache” nem metaforikusan, inkább tudományosabban jelöli meg a mű közelebbi témáját. Bárczi Géza előszava megmaradt teljes egészében, mondhatnánk: szó szerint (11—5), és úgyszintén az Előzményekkel kezdődő és a Záró-

szóval végződő szöveg, hasonló fejezet- és szakaszcímekkel (21—467). A „Vorwort des Autors” után azonban a szerkesztő beiktatott egy „Vorwort des Herausgebers” című részt (17—20). Ebben szól a lefordított könyv kiválasztásáról; a címváltoztatásról; Bárczi Gézának, az előző nemzedék legjelentősebb magyar nyelvtudósának (Meid professzor írja így) az életpályájáról; a könyvben felsorolt szavak, kifejezések, szövegrészek jelentésének a német nyelvű megadásáról; a bibliográfia kiegészítéséről. Szól továbbá arról, hogy mennyire szívén viselte ennek a könyvnek a megjelentetését — erről egyébként tanúskodik a mű maga —, végül köszönetet mond a fordítónak és Fodor Istvánnak, akinek a kezenyoma valóban ott van a német fordítás egészén és részletein.

A „Schlußwort” után a német kiadás — igazában sajnálatos módon — elhagyta a nyelvemlékeket, a régi munkák címlapját, a kiemelkedő nyelvészeket bemutató képeket, pontosabban csupán a könyv elejére tette Bárczi Gézának egy jellegzetes fényképét, illetve a hátsó borítóra a Halotti Beszéd hasonmását.

„A magyar nyelv életrajza”-nak nagyon fontos „Irodalom” című része természetesen megmaradt (Bibliographie 469—82), de — mint jeleztem — átalakítva és ki is egészítve. „Allgemeine und historischvergleichende Sprachwissenschaft”, „Uralische, finnougriische Sprachwissenschaft und Altertumskunde”, valamint „Ungarische Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte” címen ábécérendben előrehozták a fontosabb (inkább összefoglaló) munkákat (megadva a magyar nyelvű címek német fordítását), majd a fejezeteken belüli egyes szakaszok szerint közlik az irodalmat, de már rövidített formában, hivatkozva az általános részben felsorolt munkákra. Közben régebbi, kevésbé jelentős tanulmányokat elhagytak, viszont ott szerepelnek bizonyos újabbak, főleg idegen: német és angol nyelvűek.

Elmaradt — bizonyos mértékben érthetően — a lefordított könyvbéli szó-, név- és tárgymutató. Ellenben nagyon is érthetően a szerkesztő odaiktatta a könyv végére FODOR ISTVÁNNAK „Kurze Charakteristik der ungarischen Sprache” című összefoglalását (483—502). Ebben a szerző röviden jellemzi — elsőrendűen a német olvasók számára — nyelvünknek a némettől és más indoeurópai nyelvektől lényegesen eltérő sajátosságait, mint amilyen a magyar magán- és mássalhangzórendszer (és a mássalhangzók változása a kiejtés során), a hangsúly, a hanglejtés, a magánhangzó-harmónia, a nyelvtani nemek hiánya, a nominális mondat, a birtokos szerkezet, a tárgy és hatása az igeragozásra, a birtoklás jelzése, az igenlő válasz, a család- és keresztnevek alkalmazása, a megszólító és üdvözlő formák.

A német fordítást négy kis alakú Magyarország-térkép zárja: egy a XVI. századból, egy 1914-ből, egy a mai határok közötti országról (itt egyes városok német és román, szlovák stb. névvel), valamint egy XIX. századi térkép, amely a népesség nemzetiségi megoszlását mutatja (kár, hogy ez utóbbi elnagyolt).

3. A szerkesztő rendkívül körültekintő — mondhatnánk: igazi filológushoz méltó — eljárást kívánom még igazolni néhány eredményes megoldásának (kiegészítésének, javításának stb.) a felidézésével. Bár ragaszkodik az eredetihez, mégis — csak helyeselhetően — lábjegyzetben utal a fontosabb nézetek, megállapítások időközben történt megváltozására (pl. a 38. lap 7. jegyzetében a finnugor őshazával kapcsolatban megjegyzi, hogy az újabb kutatások szerint abban az időben a méhek megtalálhatóak voltak az Uraltól keletre is, tehát a korábbi feltevéstől eltérően ezen az alapon nem zárható ki, hogy az őshaza az Uraltól keletre volt; — l. még az 50. lapon a 12. és a 445. lapon a 110. jegyzetet).

Szintén lábjegyzetben szükségszerű kiegészítést fűz az eredeti szövegben írtakhoz (pl. a 438. lap 108. jegyzetében közli, hogy azóta a TESz. 3. kötete és az „Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” is megjelent; — l. még a 43. lapon a 9., az 50. lapon a 13., a 111. lapon a 33. és a 404. lapon a 102. jegyzetet).

Kijavítja továbbá az eredetiben található tévedést (pl. ott így szerepel Sylvester nyelvtanának a címe: „Grammatica Vngaro-Latina”, a fordításban viszont helyesbítve így: „Grammatica Hungarolatina”).

Hasonlóan fontosak FODOR ISTVÁNNak szintén helyesbítő vagy kiegészítő jegyzetei (pl. a 236. lapon a 65. jegyzetben a mohácsi katasztrófa következményeivel kapcsolatban — mintegy bővebb magyarázatként — utal az ország három részre szakadására, a három rész jogállására stb.; — I. még a 289. lapon a 81., a 351. lapon a 90., a 390. lapon a 96., a 419. lapon a 105. és a 459. lapon a 112. jegyzetet).

4. Végül szólnom kell hiányérzeteimről, továbbá olyan jelenségekről, amelyek — véleményem szerint — még kiegészítésre szorultak volna, valamint néhány téves megoldásról. Ezek természetesen nem jellemzők, a számuk sem nagy, viszont ilyen eredményes munka esetében nem hallgathatunk róluk sem.

Helyes lett volna röviden jellemezni — akár a FODOR ISTVÁN összefoglalójában (pl. a deklínáció hiányát tárgyalván) — az agglutináló nyelvtípust, valamint a képző, jel, rag összefüggését, lényegét (a fordításban ugyanis a „Suffix” jelentheti mind a hármát, ugyanakkor a könyvben effélékkel találkozunk: „Pluralzeichen”, „Tempussuffix”, „grammatische und Wortbildungssuffixe”!), arra is utalva, hogy a „Magyar grammatika” (főszerk. KESZLER BORBÁLA, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000. passim) már „alanyi” helyett „általános”, „tárgyas” helyett „határozott” igeragozásról beszél.

Hiányzik aztán egy viszonylag rövid összefoglalás a XX. század második felének, különösen az 1989 utáni időnek a nyelvi változásairól (a nyelvjárások visszaszorulása, a szleng előretörése, a beszéd felgyorsulása, a korábbi normák fellazulása stb.), hisz Bárczi Géza munkája az ötvenes évek nyelvéllapotát tükrözi.

A fordító nem tisztázta továbbá a „kifejező szavak” terminus technicus jelentését. Bárczi Géza a hangutánzó és a hangulatfestő szavakat értette rajta. A fordításban viszont egyszer „Lautsymbolismen (onomatopoetica)” (58) szerepel, máskor viszont „onomatopoetische Wörter” (140), ismét máskor „Lautnachahmende und lautmalende Wörter” (299).

A kiegészítésre szoruló megoldások közé efféléket soroltam. A 76. lapon szerepel ez a paradigma: „*láto-m, láto-d, lát-ja* » ich sehe, du siehst, er sieht«. Mivel azonban az előbbieket határozott igeragozásbeli (régibbi nevén: tárgyas ragozású) alakok, ezt érvényesíteni kellett volna a jelentésmegadásban is: 'ich sehe es, sie, ihn' stb. — A 120. lapon szó van a Szabács Viadaláról, helyes lett volna megjelölni, hogy hol van Szabács. — A 122. lapon beszél Bárczi a rovásírásról. Tájékoztatóképpen hasznos lett volna felsorolni legalább néhány székely falut, ahol a templom mennyezetén stb. ilyen írást találtak, sőt magam megemlítettem volna a Felsőszemeréden (Ipolyságtól északra) a templomajtó köportálóján nemrégiben felfedezett rovásfeliratot is (l. PÜSPÖKI NAGY PÉTER: MNy. 1971: 1—17). Stb.

Ilyen sokoldalú, bonyolult fordításban — nagyon is érthetően — maradtak kisebb tévedések. Megemlítek néhányat. Több esetben az egyes szám harmadik személyben álló magyar ige megfelelőjét a németben szokásos főnévi igenévi alakkal adja meg a fordító (pl. a 263. lapon: *jō ~ jü* „kommen”), és ez félrevezetheti a nyelvészeten kevésbé vagy nem jártas olvasót. — A 85. lapon a „nagy aszó fejéig” kifejezés megfelelőjeként ezt találjuk: „bis zum Kopf des großen Tals”. Viszont az *aszó* jelentése nem 'völgy', hanem 'szárazpatak, időszakos vízfolyás' (FNESz.). — A 195—7. lapon (és egybeült is) a kódexek neve csak német fordításban szerepel, így: Wiener Kodex, Tyrnauer Kodex, Münchner Kodex. Ez is félrevezető. Helyes lett volna előbb a magyar nevüket megadni, és utána zárójelben közölni a német fordításukat: Bécsi Kódex (Wiener Kodex), Nagyszombati Kódex (Tyrnauer Kodex), Münchener Kódex (Münchner Kodex). — A 422. lapon BUGÁT PÁL „Szócsintan”-a eredetének a magyarázatában nem múlt időről van szó, hanem jelenről. Tehát a „szókat csinálni tanított” helyett a „szókat csinálni tanít” a helyes. Stb.

5. Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk: a „Geschichte der ungarischen Sprache” című munka igazi nyeresége nyelvtudományunknak, mindenekelőtt azért, mert segít megismertetni nyelvünk eredetét, történetét, rendszerének kialakulását a külföldi szakemberekkel és érdeklődőkkel.

SZATHMÁRI ISTVÁN